

A NÉPI IPARMŰVÉSZETI TÁRGYAK ZSÚRIZÉSÉNEK ÁLTALÁNOS SZEMPONTJAI ÉS AZOK ALKALMAZÁSA A NÉPVISELETES BABÁK BÍRÁLATÁNÁL*

A népművészet – népi iparművészet terminológiája évtizedek óta, a mai napig vita tárgya.¹ Már magát a népművészet szót is két – tágabb és szűkebb – értelemben használta a kutatás. Tágabb értelemben a díszítőművészet mellett a népzene, néptáncot, népköltészetet, a szokások jó részét is magába foglalja. Szűkebb értelemben a népi díszítőművészetet értik rajta. Ezúttal, ha a népművészetet emlegetem, az utóbbit értem rajta, ezen is a parasztság hagyományos tárgydíszítő kultúráját, mely virágkorát a XIX. században élte. Klasszikus korszaka kb. a század közepéig tart, majd az 1880-as évekkel zárul a kivirágzás, kiszínesedés ideje. Ezután a hanyatlás, elsekélyesedés következik, mely a mélypontját a két háború között érte el.

A népművészet alkotói társadalmi-gazdasági és – ennek megfelelően – művészeti vonatkozásban különböző kategóriákba sorolhatók. Az egyik csoport, mely az alkotómunkát a családon belül gyakorolta. Ezek közül kivált egy másik csoport, amely már szélesebb körnek is dolgozott, többnyire ellenszolgáltatásként. A harmadik csoportba pedig azok a mesteremberek tartoztak, akik hivatásosan készítették hagyományos díszített tárgyakat.

Valamennyi csoportot kötötte a hagyomány, melybe belenőttek, melynek formáit, színeit, motívumait gyerekkorukban sajátították el. Ennek a hagyománynak a megtartását a közösség ellenőrizte, s ha ízlésének nem felelt meg, akkor elvetette, bár a hagyomány és a közösség ellenőrző szerepe nem egyformán jelentkezett minden csoportnál. Legerősebb a családoknál dolgozóknál volt, már szabadabban alkothattak a nagyobb közösségeknek dolgozók, s a legtöbb különböző hatást pedig a hivatásos alkotók munkái foglalták magukba.

De mégis, a népi díszítőművészet mesterei egy viszonylag egységes kultúrájú paraszti társadalom művészi igényét szolgálták. Ösztönösen alkottak, de a hagyományokra és a közösség ízlésére, megnyilatkozására támaszkodtak.

A népi iparművészet sokat vitatott kategóriája sem egyszerre jött létre valami rendelettel az 1950-es évek elején, csak a terminust használjuk így az 1952-es győri konferencia óta. Előzményei azonban az előző korokban többé-kevésbé már kialakultak.

Így például a népi díszítőművészet alkotásainak áruvá válása az iparosok révén már évszázadokkal korábban

megkezdődött, de a századfordulótól a házi és az ún. családi iparban is egyre nagyobb területet követelt magának. A társadalmi-gazdasági változások egyre kisebb területre szűkítették a saját használatra készített díszes tárgyakat, ugyanakkor a városi lakosság ilyen irányú igénye kezdett jelentkezni.

Az ösztönző alkotás két támasztékával – vagy korlátjával – együtt, amit a hagyomány és a közösségi ízlés jelentett, nagyon megkopott.

Az a művészeti ág, melyet ma népi iparművészetnek nevezünk, nem a történeti népművészet egyenes és spontán folytatása, hanem a történelmi örökség tudatos vállalásán és továbbfejlesztésén alapul, melynek alakításában igen sokan vettek és vesznek részt, melyet Ortutay Gyula így fogalmazott meg:

„...A mi népi iparművészetünk most már nem azonos azzal, ami a régibb, a hagyományos volt. Sokkal magasabb tudatossági fokon, sokkal nagyobb szervező intézkedésekkel, a személyiség sokkal határozottabb kibontakozásával, tehát az egyéni ízlések, az egyéni javaslatok, az egyéni ötletek gazdagabb alakításával” kell az új úton járnunk. S az ösztönös alkotásból a tudatosba való átlépés nagyon nehéz feladat. A szervezethez elősegítésére alakult ki egy egész intézményhálózat az 50-es években, melynek egy része némi átalakulásokkal, de ma is működik.

A történeti népművészetben – mint láttuk – az alkotó tevékenység formálását, orientálását, a produkció szelektálását a hagyományörző közösség végezte el saját esztétikai normái szerint. Ezek a normák persze változtak időrelődőre és végső soron ennek köszönhetjük a népművészetben a stílusok, a formák, a díszítő motívumok és változataik hosszú sorát.

Napjaink népi iparművészetében ezzel szemben hármas szűrőrendszer érvényesül; az alkotó saját kontrollja, a NIT Bíráló Bizottsága, valamint a vásárlók, a felhasználók értékítélete. Az alkotó önkontrollját egyénisége, tehetsége, felkészültsége, ismeretei, emberi tulajdonságai határozzák meg, melyek egyénenként nagyon eltérőek. A vásárlók, a „befogadók” köre széles, társadalmilag heterogén, melyben az egyének iskolázottsága, műveltsége nagyon egyenetlen, itt tehát közösségi szűrő csak áttételesen érvényesülhet. Ezért rendkívül fontos feladata és nagy felelőssége van a NIT Bíráló Bizottságának, melynek a művészeti és a szakmai kontroll feladatát vállalnia kell. Az évi mintegy 7000 alkotás, voltaképpen prototípus bírálattal orientálja az alkotókat, befolyásolja a népi iparművészet ágazatainak alakulását, fejlődését. Támogathat és visszaszoríthat irányzatokat, preferálhat tárgyfeleléseket, előrelendítheti egyes műfajok fejlődését, vagy megakadályozhatja divatjamúlt, értékét veszített tárgycsoportok

*Az előadás elhangzott 2000. szeptember 29-én Győrött, a IV. Közép-Európai Babakonferencián, és 2001. március 30-án Egerben, a „Viseletek régen és ma” című Országos Népművészeti Konferencián.

¹ Az előadás forrásként felhasználta az 1974-es pécsi Országos Népművészeti Konferencia előadásait, valamint a NIT-nél 1985-ben kézirat gyanánt megjelent bírálati szempontokat.

újratermelését. Végző soron napjainkban a zsűri látja el a közösségi szűrő szerepét, e feladat elvégzéséhez azonban – a konvencionális művészeti normák mellett – ki kellett alakítania a megítélés alapvető elveit és normáit.

Minden népi iparművészeti alkotás első és legfontosabb kritériuma az, hogy valamilyen módon képviselje, folytassa a népművészet történeti hagyományát, formavilágát, színeit, díszítő motívumait, vagy ezek harmonikus felhasználásával készüljön új tárgy, új alkotás. Bármilyen irányba is indul el a tervező, az alkotó, az alap, a forrás változatlan kell legyen: a történeti, néprajzi hagyomány. E hagyomány összetevő elemeinek, formáinak, stílusainak, ízlésvilágának kell tükröződnie a tárgyakon. Minden alkotásban érvényesülnie kell a népművészet esztétikai normáinak, melyek közül a legfontosabbak: a forma és a díszítmény harmóniája, a felületek díszítésének arányossága, az alkalmazott motívumok összehangolása, a táji jelleg érvényesítése, a színek hagyományos és harmonikus felhasználása, valamint a motívumok, stílusok és az alkalmazott technika egyeztetése. Sokan abba a hibába esnek, hogy ezeket a törvényszerűségeket figyelmen kívül hagyják. Nem szólva most a népművészettől teljesen idegen formák és díszítmények alkalmazásáról – ez eleve kizáró ok, a leggyakoribb probléma a nem megfelelően kiválasztott forma, a kikristályosodott arányok be nem tartása, a díszítmények helytelen alkalmazása, a túldíszítettség, vagy ellenkezőleg: a hagyományos díszítmény túlságos leegyszerűsítése, szétbontása, elszegényítése, vagy a történeti stílusok erőltetett keveredése.

Külön meg kell említeni az alkalmazott technikát is, mert az a népi iparművészetnek is sarkalatos kérdése. A történeti népművészet minden területén a stílushoz és a felhasználáshoz, valamint az anyaghoz leginkább illeszkedő technika csiszolódott ki a generációk kezén, s mi ezt örököltük. Jól tudjuk azonban, hogy a népi iparművészet nemcsak alkotó munka, hanem termelő tevékenység is. Amíg a hagyományos népművészet változataiban élt, a népi iparművészet sorozatokban, amit már nem lehet csak kézműves technológiával előállítani. A modern technológia alkalmazásának azonban határt szab a tárgyak jellege, hagyományaik, kézműves technológiai jellegzetességeik, egykori és jelenlegi funkciójuk. Megengedett például a mechanikai szövőszék és a varrógép használata a textileknél, de minden olyan anyagot és technológiát, mely esztétikai torzulást eredményez, azt elszegényíti, mívségét tompítja, el kell utasítanunk.

A népi iparművészeti alkotások kritériumai között nem elhanyagolható a használat, a funkció sem. Öncélú alkotásnak semmilyen művészetben nincs helye. A történeti népművészetben a tárgyak szorosan tapadnak a használat életmódjához, igényeihez. Ezek megváltozása a tárgyak formáját, jellegét és funkcióját gyakran módosította. Ez a törvényszerűség napjaink népi iparművészetében is érvényes. A tárgyaknak a mai ember életében is meg kell találniuk a helyüket, hosszabb távon csak a mindennapok kultúrájába való beilleszkedés biztosítja a népi iparművé-

szet folyamatos fejlődését. Ezen túlmenően a népi iparművészeti alkotásoknak – mint minden művészeti alkotásnak – alapfunkciója az esztétikai élményszerzés, a szépség, a harmónia iránti vágy kielégítése. Ez mindkét tárgycsoport esetében – dísz tárgyak és az alkalmazott népi iparművészet tárgyai – így van.

A népi iparművészeti tárgyaknak még egy lényegi jellemzője van: az alkalmazott technika és a kivitel minősége. Nagyon fontos szempont, hogy a készítő az anyaghoz, a stílushoz igazodó, azt jellemző technikát alkalmazott-e, és azt hogyan tette. Minden tárgy készítésénél az alkalmazott technika által lehetővé tett legjobb minőséget kívánjuk meg, akkor is, ha tudjuk, hogy a történeti hagyományt képviselő népművészeti gyűjteményekben hanyagul készített, durván megmunkált, nem a legjobban kivitelezett tárgyak is előfordulnak. A mai ember esztétikai igénye kifogástalan minőségben előállított tárgyakat kíván.

A népi iparművészet korunk egyik művészeti iránya, mely a múltban gyökerezik, és számos vonatkozásban a jövő felé mutat. Művészeti folyamat, mely a társadalommal együtt alakul, változik, hol belső törvényszerűségeit követve, hol a „világkultúra” áramlataitól befolyásolva. Ezért a népi iparművészet már nem ugyanaz, mint akár tíz évvel ezelőtt is volt. Módosultak a vele szemben támasztott igények, változtak maguk az alkotók is. Vannak, akik a régebbi történeti stílusok elfelejtett formáit és díszítményeit fedezik fel újra, és alkalmazásukkal szándékoznak készíteni modern tárgyakat. Vannak, akik az iparművészet modern áramlatai formanyelvén akarnak megszólalni, megint mások a mai ember konkrét szükségleteihez, divatigényeihez kívánnak közel menni alkotásaikkal. Ez az a küzdelem, mely minden művészetet jellemez, és jellemezni fog a jövőben is. E törekvések jegyében gyakran nagyon szép munkák születnek, melyek egy-egy szakágban a továbbfejlődés egyik lehetséges útját mutatják. Mások szakútnak bizonyulnak, de számos tanulsággal szolgálnak a társaknak, a tanítványoknak, a követőknek.

Nézzük meg röviden azt, hogy az elmondottak miként jelentkeznek a népviseletes babák esetében!

A népviseletes babák készítésének nincsenek a távoli múltban gyökerező hagyományai. A különböző területeken eltérő időben, de törvényszerűen bekövetkező „kivetkőzés”, a polgári viselet elterjedése egy idő után előhívta azt az igényt, hogy a viseleteket meg kell örökíteni, s ennek jó eszköze lett a baba. Szerepe volt benne a gyönyögszobor mozgalomnak, de a több helyen megjelenő kereskedelem is indukálta. Virágzóvá az 1930-as évektől vált a magyar népi iparművészetnek ez az új hajtása.

A népi iparművészeti szakágak között nem csak újdonsága miatt foglal el speciális helyet a népviseletes baba, hanem a készítéséhez szükséges speciális ismeretanyag sokrétűsége okán is. Aki babát akar készíteni, annak kell értenie a textilszobrászathoz, minden részletében ismerenie kell az adott népviseletet, korszak, életkor és alkalom szerint, meg kell találni a helyes arányokat, a meg-

felelő anyagokat. Tudnia kell szabni-varrni, hímezni. Értetni kell az ékszer, a főkötő és a lábbeli készítéshez. De éppen ez a sokrétűség teszi a babakészítést rendkívül izgalmas feladattá.

Természetesen nem csak egyedi babákat lehet készíteni, hanem szériákat is, hiszen a kereslet megkívánja, de ez sem jelenthet igénytelenséget. Egy árusításra szánt, a nagyközönség kiszolgálására készített babát is lehet sorozatban is úgy elkészíteni, hogy ne váljon ízléstelen bővlivá. Kisebb, egyszerűbb öltözékű babát is lehet ízlésesen és hitelesen felöltöztetni. Ez elsősorban az alkotó belső igényességén és ízlésén múlik. Mert a népviseleti babakészítésnél is – mint minden népi iparművészeti szakágnál az alapok hármasságát mindig szem előtt kell tartani. Ezek: a hagyomány, a tehetség és a mesterségbeli tudás.

A népi iparművészetnek – noha napjainkban egyre inkább nyit az iparművészet felé – továbbra is meghatározó alapja a történeti hagyomány. Napjaink népi iparművészeti alkotásai legyenek esztétikailag nyitottak, legyenek érzékenyek az új iránt, de sohase veszítsék el a népművészet hagyományban gyökerező értékeit. Népviseletes babák esetében tehát a legfontosabb követelmény a néprajzi hitelesség.

A tehetség szintén nagyon fontos – ilyen összetett feladat esetében, mint a babakészítés –, hiszen nélküle nincs igazi alkotó munka. A képességet lehet fejleszteni, kell is folyamatosan tanulni minden alkotónak, de egyik alkotó sem nélkülözheti a tehetséget, ha valóban értékes tárgyat akar előállítani.

A harmadik alappillér a mesterségbeli tudás, a tárgy művészsége. Minden szakágnak kialakultak azok a kézműves technikái, melyek meghatározó jelleggel látják el a népművészeti tárgyakat. A jövőben alkotóknak és bírálóknak még szigorúbban kell ragaszkodni ehhez a művészséghez, amely meghatározza a tárgy értékét. Mint ahogy nem szabad megfélemleni az adott tárgy meghatározó, hagyományos jellemzőiről sem.

Egy népviseletes baba esetében a bírálatnál alapkövetelmény a textil babatest és babafej, esetleg a szolid, a magyar arckaraktertől nem elütő nem fényes és agyonfestett porcelán.

Igen fontosak a test és a fej arányai, melynél figyelembe kell venni az adott népcsoport antropológiai sajátosságait is.

Általános probléma, hogy egyébként szép öltözetek műanyag, nagyfejű, csecsemőt formázó játékbabákon jelennek meg, amelyek még a hiteles öltözet jellegét is elveszik, arányait teljesen felborítják, így semmiképpen sem zsúrizhatók.

Nem csak magának a babának, hanem a ruházat arányait is szem előtt kell tartani. Az eredeti viseletet a baba testfelépítéséhez kell lekicsinyíteni. Egy törpe testhez illesztett óriási babafej ízléstelenül nagy főkötőket eredményez. Arról nem beszélve, hogy akkor sem lesz belőle öregasszony, ha fekete főkötőt adnak rá. Mint ahogy az is

groteszk, hogyha egy kisfiúra bajuszt festve próbálunk belőle vőlegényt csinálni.

A ruházatnál nem csak az egyes öltözetdarabok, hanem a díszítmények megfelelő kicsinyítéséről is gondoskodni kell.

Rendkívül fontosak a megfelelő haj- és fejviseletek is, hiszen azok viselőjükről mindent elárulnak.

Ugyancsak több figyelmet kellene szentelni a viselethez illő lábbelik kialakítására is, hiszen azok is a viselet szerves részét képezik.

Szintén gondosabban kellene egyes esetekben az ékszereket is elkészíteni, nem csak esetlegesen egy akármilyen gyöngyöt a baba nyakába biggyeszteni. Hiszen a paraszti öltözködésben minden egyes részletnek megvoltak a maguk pontos szabályai és funkciói.

A hagyományos viseletekben semmi sem szerepelt feleslegesen vagy véletlenül, mindennek megvolt a maga szerepe és jelzése.

Amennyiben életképszerűen jeleníti meg az alkotó a babát, nagyon figyeljen a kiegészítő tárgyakra is. Például egy ünneplő ruhába öltöztetett asszony kezébe ne adjon kosarat, hiszen azt sosem vitt a templomba. Leginkább imakönyv volt a kezében. A cserép- és szőtteskiegészítők-nél is figyelembe kell venni a táji sajátosságokat.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni az alsó ruházatot sem, mert az képezi a felső ruha vázát. Ha nem pontosan van készítve, a ruha nem kapja meg a kívánt formát.

Ha babacsoportot készít az alkotó, mindig figyeljen arra, hogy az együtt szereplő babák ruhái egyaránt ugyanazt az időszakot képviseljék!

Minden esetben rendkívül fontos a kivitelezés minikéntje és minősége! Akár egy trehányul megvarrt kötény is tönkre teheti az összhatást. Minden részletet gondosan kell elkészíteni, csak így jöhet létre igényes, minősíthető alkotás. Ügyelni kell arra is, hogy csak akkor alkalmazunk varrógépet, ha abban a korszakban az a népcsoport már használta. Azt sem szabad elfeledni, hogy az a tárgy, ami zsúri elé kerül, az mintadarab, és például szolgál mások számára is. Ha egy gondatlanul elkészített, pontatlan, hiteltelen babát lezsúriznánk, az megállíthatatlan lavinát, visszafordíthatatlan színvonalromlást idézhetne elő. Pedig éppen a színvonal az, amire a magyar népi iparművészet méltán büszke lehet, s példaértékű lehetne Európában.

S ne feledjük: a tárgyalakító népművészet, a népi iparművészet olyan művészeti folyamat, amely a nemzeti kultúra nélkülözhetetlen része, művészeti anyanyelvünk, a nemzeti kulturális örökség összetevője, identitástudatunk erősítője, ezért megőrzése, a társadalom kulturális igényei érdekében történő továbbfejlesztése alapvető feladat mindannyiunk számára.